

УДК 721.011.7

Н. А. Лещенко

*кандидат архітектури,**доцент кафедри інформаційних технологій в архітектурі КНУБА*

ПЛАНУВАЛЬНІ ТА ОБ'ЄМНО-ПРОСТОРОВІ ОСОБЛИВОСТІ В РІШЕННЯХ ІСТОРИЧНИХ АРХІТЕКТУРНИХ АНСАМБЛІВ МАЛИХ МІСТ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ

Анотація: в статті визначаються планувальні та об'ємно-просторові особливості історичних ансамблів малих міст Західної України. Систематизуються ринкові, ратушні та храмові площі за формою плану, способом розташування домінанти і фонового оточення, характером рішення забудови ансамблю відносно загальноміської рядової забудови.

Ключові слова: історичний ансамбль; ринкова, ратушна та храмова площі; домінанта; рядова забудова.

Історичний архітектурний ансамбль займає важливе місце у формуванні історико-архітектурної спадщини історичного міста. Архітектурний ансамбль являє собою систему будинків, споруд і відкритих просторів, закономірно організовану відповідно до життєвих потреб, світосприйняття суспільства, встановлених їм естетичних цінностей, яка несе визначений ідейно-художній зміст [3].

Особливість забудови історичного міста полягає в тому, що вона складається з різночасних будинків та споруд. Протягом сторіч вони формувалися в єдиний ансамбль, доповнюючись новими будівлями, підпорядкованими вже прийнятим в даному ансамблі правилам об'ємно-просторової композиції. Ансамбль створював особливе міське середовище. Тому при сучасному проектуванні в історичних містах дуже важливо враховувати історично сформовані особливості планувальної та об'ємно-просторової системи існуючих архітектурних ансамблів.

Планувальну систему архітектурних ансамблів за формою плану можна поділити на три групи [4].

1) Нерегулярна. Для неї характерна відсутність чітких, геометрично правильних меж площі. План території ансамблю звичайно має складну конфігурацію. Це обумовлюється тим, що традиційно планувальна система староруських міст була мальовнича [1]. Нерегулярну планувальну систему можна спостерігати в ринкових ансамблях XII-XIII ст. Але найбільше вона характерна для ансамблів соборних площ (ансамбль Успенського собору у Володимирі-Волинському) і ансамблів місцевих парафіяльних церков

(ансамбль Василівської церкви у Володимирі-Волинському, Миколаївської церкви в Тереховлі).

2) Регулярна. Відрізняється простою формою плану площі і геометрично правильною забудовою. Регулярна планувальна система є наслідком впливу західноєвропейської архітектури. Характерна для ансамблів ринкових площ. Площа мала частіше всього прямокутну форму (Олика), близьку до квадрату (Тереховля) або форму трапеції (Володимир-Волинський).

3) Змішана. Відрізняється сполученням різноманітних планувальних систем. Дуже поширена в малих містах України, де часто можна зустріти з'єднання декількох ансамблів у єдиному. Прикладом може бути центр у місті Володимирі-Волинському, що включає в себе регулярну ринкову площу і нерегулярний ансамбль костюлу Послання апостолів; трикутна площа ансамблю Домініканського костюлу в сполученні з нерегулярною територією оборонного комплексу валів у Володимирі-Волинському; регулярний ансамбль ринкової площі в сполученні з вільним плануванням призамкової площі в Тереховлі; прямокутна ратушна площа, що плавно переходить у нерегулярну площу ансамблю Миколаївської церкви в Тереховлі.

Планувальна система архітектурних історичних ансамблів характеризується такими способами розташування домінанти і фонового оточення.

1) Рядове розміщення. Домінуючий об'єкт входить у ряд фонові забудови. Вся забудова формується навколо вільної території - площі. Це планування характерне для ринкових площ. Таке розміщення дає можливість площі залишатися вільною від забудови і використовуватися для торгових і громадських потреб. Рядове розміщення домінанти можна спостерігати в ансамблі ринкової площі Олики, де ратуша розташовувалася в ряду фонові забудови торгових рядів, аж до другої світової війни, коли була повністю зруйнована.

2) Рядове, окреме розміщення. Виступає як різновид рядового розміщення. Домінуючий об'єкт повністю займає одну із сторін площі. Також характерне для ансамблів ринкових і ратушних площ, але зустрічається й в храмових ансамблях. Прикладом може бути храмова площа в Олиці, де східна сторона цілком зайнята Петропавлівським костюлом, а північну сторону площі формує Троїцький костюл; ансамбль Домініканського костюлу у Володимирі-Волинському, де храм повністю займає південно-східну сторону трикутної площі.

3) Кутове розміщення. Домінуючий об'єкт займає ріг площі ансамблю. Фонова забудова формує іншу її частину. Вона виступає одночасно доповненням і противагою активному кутовому елементу. Таке планувальне

рішення мають ринковий ансамбль у Володимирі-Волинському із домінантою костьолом Іоакима і Ганни та ансамбль храмової площі в Тереховлі із домінантою Миколаївською церквою. Церква займає всю південно-західну частину території ансамблю і розташована таким чином, що добре проглядається з усіх чотирьох вулиць, що примикають до площі. Ансамбль центрального собору у Володимирі-Волинському має домінанту, Мстиславів храм, розташовану в південній частині території ансамблю, на розі перетинання двох вхідних в ансамбль вулиць. Такий же планувальний прийом характерний і для Василівської церкви.

4) Центричне розміщення. Характеризується розташуванням домінуючого об'єкта в центрі площі. Рядова забудова в цьому випадку формується навколо. Звичайно, подібне планування рішення зустрічається в храмових ансамблях. Центричне розташування домінанти було обумовлене необхідністю виконання визначених культових традицій [2]. Таку планувальну систему має ансамбль костьолу Послання Апостолів і ансамбль парафіяльної церкви Святого Миколи у Володимирі-Волинському, храмовий ансамбль Воскресенської церкви в Олиці, ансамбль Сретенської церкви в передмісті Олики Залісоччі. Центричне розташування домінанти можна спостерігати й в оборонному комплексі валів у Володимирі-Волинському.

5) Змішане розміщення. Припускає сполучення декількох засобів розміщення домінуючої споруди і фонові забудови в єдиному ансамблі. Найбільш часто можна зустріти сполучення центричного і рядового, рядового і кутового розміщення. Змішане розташування викликане тим, що через невеличкі відстані в малих містах різні ансамблі розташовувалися близько один до одного, по суті утворювали єдиний поліфункціональний ансамбль. Прикладом може бути призамкова площа в Олиці, де замок займає північно-східний ріг, а Троїцький костьол формує її південну сторону. В ансамблі ратушної площі в Тереховлі ратуша розташовується в центрі. Вона відділена від рядової забудови з півдня і сходу невеличкими за шириною проходами, із заходу - вулицею і площею. Північний ріг площі займає храм монастиря Кармеліток. В ансамблях українських торгових площ традиційно разом із ратушею була присутня церква. В цьому випадку ратуша розташовувалася в центрі площі, а собор мав рядове розміщення або займав кутове положення. Подібне розміщення можна спостерігати в рішенні ринкової площі в XVIII століття в місті Тереховлі.

Об'ємно-просторові особливості визначаються характером рішення забудови ансамблю стосовно загальноміської рядової забудови. Забудова ансамблю може бути: композиційно закритою, композиційно відкритою, із яскраво вираженим силуетом, із рівновисокою забудовою.

1) Композиційно закриті рішення. Композиція ансамблю не має прямого виходу на композицію загальноміської забудови. Ансамбль формує замкнуту площу. Зв'язок площі ансамблю з міською забудовою здійснюється через вулиці, які підходять до площі. Таке композиційне рішення характерне для ансамблів ринкових площ XIV-XVIII століть. Його мали ринки у Львові, Тереховлі, Жовкві. В процесі містобудівного розвитку на зміну замкнутій композиції поступово приходить композиційно-планувальна відкритість [4]. Прикладом може бути ансамбль ринкової площі в Тереховлі в XIX-XX ст.

2) Композиційно відкрите рішення. Дозволяє домогтися тісного зв'язку забудови ансамблю з міською рядовою забудовою і дає можливість розширити межі ансамблю. В композиції забудови площі важливе значення починає грати забудова прилеглої вулиці, створюючи з ансамблем площі єдине ціле. Прикладом подібного композиційного рішення може служити ратушна площа і прилегла до неї вулиця в Тереховлі, храмовий ансамбль церкви Святого Миколи у Володимирі-Волинському.

Композиційна відкритість традиційно була характерна більше для соборних ансамблів і ансамблів парафіяльних церков. У соборних ансамблях домінуюча споруда – собор розташовувався звичайно на горі, мав перед собою достатньо відкритого простору і тим самим був композиційним центром не тільки свого ансамблю, але й брав участь у формуванні загальноміської композиції. Прикладом може бути центральний соборний ансамбль у Володимирі-Волинському із домінантою Мстиславовим храмом і будинком із дзвіницею.

В ансамблях парафіяльних церков домінуюча споруда, церква, розташовувалась таким чином, що могла проглядатися з прилеглих вулиць. Вона служила домінантою не тільки для забудови площі, але й для забудови цих вулиць. Таке рішення мають ансамблі парафіяльних церков Святого Василя у Володимирі-Волинському, Святого Миколи в Тереховлі, Воскресенської церкви в Олиці та Сретенської церкви в передмісті Олики, Залісоччі.

3) Забудова з яскраво вираженим силуетом. Характерна для соборних ансамблів. В них є чіткий розподіл на домінуючу і рядову забудову. Домінуюча споруда в декілька разів перевищує рядове оточення. Причому рішення композиції силуету забудови в таких ансамблях можна спостерігати двох типів:

- простий силует з одною домінантою. Його мають соборний ансамбль у Володимирі-Волинському з домінантою Мстиславовим храмом, ансамбль Василівської церкви, ансамбль Домініканського костельу з домінантою дзвіницею;

- складний силует із декількома активно взаємодіючими об'ємами. Його має соборний ансамбль в Олиці, де домінуючими спорудами є

Петропавлівський і Троїцький костьоли, проте головним композиційним елементом є Троїцький костюол. Він перевершує Петропавлівський костюол за об'ємом і висотою. Його чільне положення визначається і місцем розташування на головній вісі площі ансамблю.

В першому випадку забудова організується за принципом контрасту, у другому за принципом активної композиційної взаємодії будинків.

4) Рівновисока забудовва. Це тип забудови, при якій домінуючий об'єкт не набагато перевищує фонове оточення. Така забудова більше зустрічається в рішенні ринкових і громадських площ XIX – поч.XX століть [5]. Таку забудову мають ансамблі в Теробовлі, де площа представлена винятково рядовими будинками однієї висоти, розташованими по периметру; у Володимирі-Волинському, де костюол Іоакима і Ганни мало відрізняється за висотою й об'ємом від рядових споруд, що прилягають до нього. Висота й об'єм ратуші, домінянти ансамблю ратушної площі в Теробовлі, майже дорівнює розмірам житлових будинків, що формують квартали прилеглої до площі вулиці. Близькими за висотою є Миколаївська церква і фонові трьох-чотирьохповерхова житлова забудова, розташована по периметру площі ансамблю. Забудова в таких ансамблях організована за принципом композиційно-структурної єдності.

Врахування перелічених вище планувальних та об'ємно-просторових особливостей історичних архітектурних ансамблів є дуже важливою складовою при сучасному проектуванні в історичному середовищі. Це допоможе знайти правильне місце, об'єм і форму для нової споруди, гармонійно вписати її в сформований історичний ансамбль і не порушити його цілісність. Крім того питання вибору форми плану площі ансамблю, способу розміщення домінянти і фонового оточення, композиційного рішення забудови, її силуетність є ключовими при відродженні архітектурного ансамблю. Від їх грамотного вирішення буде залежати на скільки оновлений архітектурний ансамбль є гармонійним в сучасному суспільстві і життєздатним в майбутньому.

Література

1. Асеев Ю.С. Архитектура древнего Киева. – К.: Будівельник, 1982.- 160с.
2. Бунин А.В. История градостроительного искусства: В 2 т. / Стройиздат. – М., 1979. – Т.1: Градостроительство рабовладельческого строя и феодализма. – 495 с.
3. Иконников А.В. Искусство, среда, время: Эстетическая организация городской среды. – М.: Сов. художник, 1985. -334с.

4. Лещенко Н.А. Принципи реконструкції архітектурних споруд історичних ансамблів малих міст Західної України: Дис. на соиск... канд. архітектури. 18.00.02. – К.: КНУБА, 2000. – 186 с.
5. Саваренская Т.Ф., Швыдковский Д.О., Петров Ф.А. История градостроительного искусства. Поздний феодализм и капитализм: Учебник для вузов. – М.: Стройиздат, 1989. – 390 с.

Аннотация

В статье определяются планировочные и объемно-пространственные особенности исторических ансамблей малых городов Западной Украины. Систематизируются рыночные, ратушные и храмовые площади по форме плана, способу размещения доминанты и фонового окружения, характеру решения застройки ансамбля относительно общегородской рядовой застройки.

Ключевые слова: исторический ансамбль; рыночная, ратушная и храмовая площади; доминанта; рядовая застройка.

Abstract

The volume, space and planning peculiarities of historical ensembles of West Ukraine small towns are determined in this article. Market, town hall and temple squares are systematized by the form of plane, by the directions of location dominate house and background environment, by the character decision of ensemble building as regards to general town ordinary building.

Keywords: historical ensemble; market, town hall and temple squares; dominate house; ordinary building.